

GYERMEKKOR, IFJÚSÁG ÉS SZOCIOKULTURÁLIS VÁLTOZÁSOK A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁGBAN (*Jürgen Zinnecker*)

A KUTATÁS JELENLEGI ÁLLÁSA ÉS MEGALAPOZOTT FELTÉTELEZÉSEK A GYERMEKKORRÓL ÉS AZ IFJÚSÁGRÓL

FORRÁS: BÜCHNER, P.- KRÜGER, H.-H.-CHISHOLM, L. [SZERK.]
GYERMEKKOR ÉS IFJÚSÁG A KULTÚRÁK KÖZÖTTI ÖSSZEHOSONLÍTÁSBAN.
OPLADEN, 1990, LESKE-BUDRICH. 17-36.

1. A KUTATÁS ÁLLÁSA¹

A 20. századra és különösen az utóbbi évtizedekre jellemző felgyorsult szociokulturális struktúraváltás következtében a gyermekkorral és az ifjúsággal, a neveléssel és a szocializációval kapcsolatos mindennapi és tudományos koncepciók érvényüket veszítették. Mind történelmi, mind kulturális értelemben viszonylagossá váltak: megkérdőjelezték azokat a velük konkuráló új koncepciók, és ezáltal sokat veszítettek normatív hatékonyságukból. Az egyes, hagyományosan a gyermekkor, az ifjúság, a nevelés és a szocializáció kérdéseivel foglalkozó diszciplínák úgy reagálnak a jelenségre, hogy a koncepciók és a kutatási módszerek újrafogalmazása révén megkísérlik megadni az új szituációnak megfelelő feleletet. Ez visszatükröződik a fejlődépszichológia új elméleti orientációiban, az anketók és a vizsgálatok területén vagy az új irányú pedagógiai kutatásokban, melyek felhasználják a társdiszciplínák, mint pl. a pszichológia, a szociológia és a társadalomtörténet elméleti és módszertani eszközeit.

A tájékozódási és cselekvési képesség iránti fokozódó társadalmi igény kitágította azoknak a tudományágaknak a körét, melyek bekapcsolódtak a gyermekkorral, az ifjúsággal és a neveléssel kapcsolatos vitákba és kutatásokba. Így a '80-as évek eleje óta megnőtt az említett témakörökkel foglalkozó társadalomtörténeti publikációk száma. Hasonló súlypontokat találunk újabban még az olyan diszciplínáknál, mint a sporttu-

¹ A kutatás állását összegző jelentés a gyermek- és ifjúságkutatók egyik munkacsoportjának más diszciplínák képviselőivel folytatott vitájának anyagából keletkezett, amely 1988-ban a Német Kutatási Közösség (DFG) megbízásából „Gyermek és ifjúság. Történeti és kulturális összehasonlító elemzések az életszakaszok társadalmi változásáról az ipari társadalmakban” címmel folytattak. Az összeállítás-hoz különösen nagy segítséget nyújtott: Ulrich Herrmann (történeti pedagógia), Heiner Meulemann (szociológia), H. F. M. Peeters (pszichológia), Jürgen Reulecke (társadalomtörténet).

domány (Sack 1980; Sack 1986; Baur 1987; Becker 1982; Kaminski és mások 1984), az empirikus kulturoológia (néprajz/európai etnológia) (Weber-Kellermann és mások 1985; Baader 1979; Bauer-Hengst 1980; Hengst 1981; Lindner 1983), a városkutatás (Tenfelde 1982; Hennig-Keim 1984), a társadalomföldrajz és nem utolsósorban a politikatudomány és a politikai pszichológia (pl. Barnes-Kaase 1979; Kohr-Krieger-Raeder 1983; Striksrud 1984; Raschke 1985).

A gyermekkorra, az ifjúságra és a nevelésre/szocializációra vonatkozó kutatási területek megnövekedése bizonyos értelemben pozitívan hatott a területek kutatási szférájára is. Ezek:

- az empirikus adatbázis bővülése,
- új kérdésfeltevések,
- olyan intézmények kialakulása, melyek a jelzett kérdésekre profilíróztak,
- megnőtt az igény a tudomány politikai tanácsadó szerepére,
- a tudományos kutatási eredmények a médiákon keresztül megjelennek a nyilvánosság előtt.

Még ha növelhetjük is pozitív példákkal e listát, nem hallgathatjuk el, hogy ezeknek a kutatási területeknek a közelmúltját bizonyos hiányosságok és deficitek jellemzik.

1. A kutatás szinte változatlanul a nemzeti, nyelvi, kulturális és politikai határon belül mozog, miközben a gyermekkor-, az ifjúság- és a nevelési kultúrák egyre inkább nemzetközivé válnak.

Diszkrepancia áll fenn a gyermekkorra és az ifjúságra az industrializálódó és urbanizálódó világtársadalom síkján lezajló gyors változása és ezeknek az életszakaszoknak a nemzeti határok közé szorított tudományos kutatása között. A nemzeti ipari társadalmak előrehaladott gazdaság, a technika, a média és a politika terén egyaránt megnyilvánuló összekapcsolódásával párhuzamosan kialakult egy növekvő szociokulturális csere a nevelés, a képzés, a gyermek- és az ifjúsági kultúra területén. Az ezen életszakasz problémáival és alakulásával foglalkozó tudományos viták és kutatások ezzel szemben még mindig az aktuális nemzeti kérdésfeltevések és követelmények béklyójában állnak. Hiányzik a különböző ipari társadalmak kutatói közötti szisztematikus együttműködés, amely túllépne a hivatalos szociodemográfiai adatbankok, az átfogó országos jelentések és kongresszusi beszámolók cseréjén, mint amilyenekre sor került pl. a gyermekek (1979) és az ifjúság éve alkalmából (1985) (pl. Grootings 1983; Grootings-Stefanov 1988; *International Sociological Association* 1985 és következő évek; *Vélev* 1987, *Internationale Konferenz* 1988; *Wiebe* 1988; *Hazekamp-Meus-Tè Poel* 1988). Az Európai Gazdasági Közösség országaiban már mutatkoznak az országok közötti és interkulturális gyermekkor és ifjúságkutatás összehangolásának egyes jelei (*Kommission der EG* 1982; *Jugendwerk* 1977).

A Német Szövetségi Köztársaság esetében még az is nehezíti a kérdést, hogy a nemzeti történelem néhány jellegzetessége miatt nem tudott kialakulni a kultúrantropoló-

gia által megalapozott és politikailag motivált összehasonlító gyermek- és szocializációs kutatás tradíciója, amit különösen az angol-amerikai és angolszász tudományterületen figyelhetünk meg. Ott mind a „Cross-Cultural Psychology”, mind az összehasonlító kulturantropológiai és társadalomtudományi gyermekkor- család- és szocializációkutatás területén kiterjedt tradíciókat találunk, amely területekről különböző tanulmányok jelentek meg a politikai szocializáció témaköréhez kapcsolódóan. Az összehasonlító képzéskutatás intézményesülése Nyugat-Németországban a '60-as évek elején (pl. *Froese* 1983; *Forschungsstelle für vergleichende Erziehungswissenschaft* 1984) kizárólag az iskoláskor előtti és az iskolai képzőintézmények összehasonlításával foglalkozott, és bővebb perspektívára volt szükség ahhoz, hogy az összehasonlító gyermekkor- és ifjúsági kutatásokra nézve relevánssá váljon. Ilyen irányú kezdeményezéseket figyelhetünk meg a '80-as évek elején a neveléstudományi és pszichológiai kutatásokban (pl. *Kornstadt-Trommsdorff* 1984; *Trommsdorff* 1984; *Liege* 1987).

2. A gyermekkor- és ifjúságkutatások eddig húzódoztak attól, hogy a jövőről prognózisokat vagy scenáriókat alkossanak. A kutatási területet kis mértékben terjesztették ki hosszútávú történelmi fejlődési folyamatok és strukturált társadalmi változások vizsgálatára. Gátló tényező volt ez irányban mind a társadalomtörténeti vizsgálatok hiánya, mind az a széles körben elterjedt gyakorlat, hogy a történelmi irányultságú kutatásokat mereven elválasztották a jelenre vonatkozóaktól.

Noha a '80-as években szemmel láthatóan megnövekedtek a történelmi ifjúság- és gyermekkor-kutatások, mégis bizonyos „történelmi” önkorlátozást figyelhetünk meg. A gyermekkorral és az ifjúsággal foglalkozó történetírás nemigen foglalkozik a jelenrel és ha mégis, akkor is csak legfeljebb a század közepéig ('50-es évek): az ezen életszakaszok jelenéről és a jövőjéről szóló értelmezések vagy elmaradnak vagy elég homályosak. A másik oldalon a pszichológiai vagy társadalomtudományi kutatás sokszor nem adat- és forrásorientált, hanem túl teoretizált és sematikus absztrakt. Ebben a vonatkozásban irányított kutatási támogatással lehetne párbeszédet kezdeményezni egyrészt a jelenkori, illetve aktualitás vonatkozású gyermek- és ifjúságkutatás, másrészt a történetészek, illetve a társadalomtörténeti orientációjú pszichológia, a társadalom- és a neveléstudomány között (pl. *Fend* 1988; *Dowe* 1986).

3. A gyermekkor- és az ifjúságkutatás két egymástól elkülönített kutatási terület. Éppen olyan tendenciózan mesterségesen elválasztják egymástól ezt a két életszakaszt, mint ahogy ezeket a többitől. A '70-es évek kezdete, közepe óta bizonyos konszenzus mutatkozik, ugyanis mind a gyermekkor-, mind az ifjúságkutatás esetében azokat az egész életpályát elemző átfogó kontextusokba integrálják (*Hurrelmann* 1976). Ezt a konszenzust a pszichológia, a neveléstudomány és a társadalomtörténeti diszciplínák is magukra vállalják. A fejlődépszichológiában utalhatunk a „lifespan-developmental psychology”-ra (*Baltes-Eckensberger* 1979), a neveléstudományban az életrajzi kérdésseltevések és módszerek reaktualizálására törekednek (pl. *Baacke-Schulze* 1979;

Baacke–Schulze 1985; Heinze és mások 1980), a szociológia keretei között létrejött legújabbban az életrajz- és életpályakutatás önálló ágazata (Kohli 1978; Kohli–Robert 1984; Fuchs 1984; Vöges 1987; Bios 1988). A közelmúlt és a jelen történeti megközelítésére példaként hadd utaljunk az oral history reneszánszára mint a mindennapi és az életpálya-vonatkozású történetírás egyik eszközére (Niethammer 1980).

A gyermekkor-, ifjúság- és szocializációkutatás gyakorlatában egyébként jelentős méretű elzárkózást tapasztalhatunk az interdiszciplináris megközelítésektől. Mind az elemzésekben, mind az empirikus vizsgálatokban a korábbiakhoz hasonlóan ezeket az életszakaszokat egymástól elválasztva és az egész életpályával szembeállítva izoláltan kezelik. Ezen a területen nagy szükség van olyan elemzések és empiria intézményes biztosítására, ami az életrajz- és életpálya-orientált kutatás komplexitásának is megfelel. A dolgok állása szerint ehhez az interdiszciplináris kooperáció kínál lehetőséget, amely a fejlődéslelektan, az oral history, a társadalomtudományi és pedagógiai életrajzkutatás elkülönült diszciplináiban kifejlesztett koncepciókat és módszereket összekapcsolja és egymás számára hasznossá teszi.

4. A rövidlejárátú, „praktikus” és a fennálló egyedi érdekek által behatárolt orientálódás, melyet a médiák és a gyermekkorral és az ifjúsággal foglalkozó intézmények gerjesztenek, akadályozzák a viszonylag független és a folytonosan fejlődő tudás- és tudomány-potenciál felépítését. A gyermekkor-, de különösen az ifjúságkutatás ezáltal erősen függő helyzetbe kerül a társadalmi és politikai egyedi érdekektől, ami – többek között – a kérdésfeltevések és vizsgálatok egyoldalú, aktualitáshoz való kötődésében fejeződik ki. Végül hiányzik az egyensúly a rövid távú felhasználói orientáció és a hosszú távú érvényesítési igény között a tudományos gyermekkor- és ifjúságkutatás területén, továbbá a kutatás hosszú távú biztosítása terén. Különösen az ifjúságkutatásra jellemző, hogy az aktuális problémafelvetésekre, mozgalmakra és a nyilvános vitákra korlátozódik. A német térség ifjúsági problémáival foglalkozó különböző diszciplináknak a '80-as évek kezdete óta nagyszámban megjelenő publikációi ellenére hiány van elemző és módszertani koncepciókból, amelyek szükségesek lennének a gyermekkor és az ifjúság alapvető fejlődési tendenciáit feltáró diagnózishoz.

1.1 FEJLŐDÉSPSZICHOLÓGIAI KUTATÁSI TRADÍCIÓ

A fejlődéspszichológia újabb tendenciáinak területén nagy jelentőségű, hogy a '60-as és a '70-es évek folyamán a hagyományos gyermek- és ifjúságpszichológiát betagolták egy, az élet egészét figyelembe vevő általános koncepcióba (Bates–Eckensberger 1979). A kibővült kérdésfeltevés együtt járt az elméleti és módszertani területen jelentkező új orientációval (Silbereisen–Montada 1983), és nyitáshoz vezetett a határterületek irányába (pl. társadalomtudományi szocializációkutatás). Ennek következtében újra kell fogalmazni a fejlődésre vonatkozó eddigi koncepciókat. Az élethosszig tartó fejlődés

elemzése nem irányult – úgy, mint eddig – általános fejlődési folyamatokra, melyek előterében egy rögzített végső szint állt, hanem sokkal inkább olyan differenciált fejlődési folyamatokra, melyek erőteljesen irányítottak és nagy plaszticitásúak. Például egyes gyermekkor- és ifjúságvizsgálatoknál alkalmazták a fejlődési feladatok pedagógiai-társadalomtudományi koncepcióját (Havighurst), ami a fejlődések életkori sajátosságait hangsúlyozza – túl a lineáris fejlődési folyamaton. A fejlődési folyamat nyitottsága mellett egyre nagyobb figyelmet szentelnek annak a körülménynek, hogy a fejlődésen áteső személyek maguk is alakítják és irányítják saját fejlődési folyamatukat. Itt is világosan látszik a konvergencia a társadalomtudományi szocializáció-kutatás néhány kezdeményezésével [pl. a produktív valóságot feldolgozó szubjektum koncepciója (Hurrelmann)]. Eszerint az emberi fejlődés dinamikus és változó környezetben lejátszódó inter- és intraindividuális interakciófolyamatok eredménye. Szakaszokra tagolása és ezek értékelése mindig az adott kultúrától függő és történelmileg változó. Még a pszichológiai funkciók is – mint a moralitás, az emóció, a megismerés és az emlékezet – változtak a történelem folyamán, és szociokulturális szempontból specifikusnak mutatkoztak. Biológiai tényezők is hozzájárultak ezekhez a változásokhoz (Peeters–Mönks 1986). Az újabb fejlődépszichológia programpontjaihoz sokszorosan hozzátartozik az ökológiai kontextusnak mint interaktívan hatékony fejlődési feltételnek a figyelembe vétele (Bronfenbrenner 1976; Walter–Oerter 1979). A fejlődépszichológia újabb elméleti és módszertani fejleményei szabaddá teszik az utat az „ifjúkor fejlődépszichológiája” felélesztéséhez (Ewert 1983), amely számba veszi ennek az életszakasznak a változó feltételeit (Olbrich–Todt 1984; Oerter 1985). Hasonló tendenciák játszódnak le a gyermekkor fejlődépszichológiájának területén is. Mindazonáltal a fejlődépszichológia vázolt új meghatározásai – mindenestre a Szövetségi Köztársaságban – számos vonatkozásban jelenleg még inkább csak program, mintsem megvalósított kutatási gyakorlatok.

1.2 NEVELÉSTUDOMÁNYI KUTATÁSI TRADÍCIÓ

A gyermekkor és az ifjúság tudományos pedagógiai kutatását hagyományosan a képzési rendszer intézményeihez való erős igazodás jellemzi. Korán kialakult a pedagógiai és a pszichológiai (tanítás-, illetve tanulás-) kutatás szoros kapcsolata. A szellemtudományi pedagógia a gyermekkorra, az ifjúságra és a nevelésre vonatkozó normatív reformelképzelések eszmetörténetére és áthagyományozódására koncentrált, melyeket erősen meghatározott a 18. század polgári felvilágosodása (Hornstein 1965; Hornstein 1966; Flitner–Hornstein 1964). Számos pótolnivaló van a családon belüli gyermekkor vagy a társadalompedagógiai intézmények történetének vonatkozásában. A neveléstudomány mellé kapcsolódtak tanulmányok a történeti képzés-kutatás (Lundgreen 1977), a pedagógiai ifjúságkutatás (Hornstein–Schefold és mások 1975) vagy az iskoláskorú gyermekek játékvilágát és életkörülményeit feltáró kutatások területéről (Ledig–

Nissen–Kreil 1987; Projektgruppe Jugendbüro 1975; Projektgruppe Jugendbüro 1977). Új identitásra lelt a neveléstudományi gyermekkor- és ifjúságkutatás a '70-es évek elején azáltal, hogy összekapcsolódott a szociológiai és szociálpszichológiai szocializációkutatással (*Hurrelmann–Ulich 1980*). Az újraélesztés hatása tükröződik a DFG-nek (Német Kutatási Közösség) a „Pedagógiai ifjúságkutatás”-hoz kapcsolódó két súlyponti programjában a '70-es évek folyamán, melyek – a módszertani spektrum kiszélesítésén túl – az interdiszciplináris irányultságot is elősegítették.

1.3 TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÁSI TRADÍCIÓ

A szociológiában a gyermekkor és az ifjúság csak a diszciplína későbbi fejlődési szakaszában és más tudományágak – mindenekelött a kultúra és a társadalomtörténet – hatására vált a kutatás tárgyává. Az ifjúság – mint az ember önmagára találásának és az identitástudat kialakulásának életszakasza – már hamarabb felkeltette a szociológusok figyelmét, mint a gyermekkor – amely életszakaszra inkább jellemző a családtól való függőség –, hiszen a személyiség kialakulása az ifjúkorban a társadalmi integráció és a társadalmi változás általános szempontjai között nagy jelentőségű, míg a család egyike azoknak az életterületeknek, melyekkel egy-egy megfelelő szakszociológia foglalkozik. Az ifjúságot először makroszociológiai, kulturális jelenségnek tekintették: *Mannheim* (1928) értelmezése szerint az időköriülmények „generációs összefüggéséből” – amely bár az azonos születési kohorszba tartozó valamennyi fiatal számára ugyanaz, de ellentétes interpretációkra ad lehetőséget – kialakult egy „generációs egység” a fiatalok egy csoportjának specifikus öndefiniálása által. *Mannheim* szerint az egymásra következő generációk domináns öndefiniálása között feszülő ellentétek okozzák *Mannheim* szerint a kulturális változást.

Még ha az ifjúságszociológia nem is tudott kielégítő magyarázatot adni a társadalmi változás értelmezéséhez, az egymásra következő ifjúsági generációk profiljának leírásában mégis szerzett érdemeket. A nagy horderejű cél – vagyis az ifjúság vizsgálata révén megérteni a makrotársadalmi átalakulást – helyébe szerényebb lépett: magának az ifjúság átalakulásának a leírása. Példaként két újabb, survey alapján készült tanulmányt említünk, amelyekben a generációk összehasonlítását végezték el. Az egyik az ún. *Shell-ifjúságvizsgálat* (*Jugendwerk 1981; Jugendwerk 1985; Zinnecker 1987*), melyben e tanulmány szerzője az '50-es évek közepének ifjúságát vetette össze a '80-as évek közepének ifjúságával, azaz napjaink ifjúságát az időközben „szülői generációjává” avanszált, hajdan *Schelsky* által az '50-es években tanulmányozott – háború utáni ifjúsággal (*Schelsky 1957*). A másik *Allerbeck és Haag 1983-ban* végzett vizsgálata (*Allerbeck–Haag 1985*), akik az 1962-es survey fiatalok attitűdjére és társas kapcsolataira vonatkozó kérdéseket használták. A régebbi alapvető tanulmányokhoz képest mindkét vizsgálat új válaszokat adott, mivel mindkettő a szociális életkörülmények, a társadalmi kontrollintézmények és a vonatkozási minták drámai megváltozását és a

centrális beállítódási minták viszonylagos kontinuitását tárta fel. Ez utóbbi inkább a szűkebb értelemben vett ifjú életszakaszra (15-19 év) jellemző és kevésbé az adolescencére vagy a harmadik évtized „posztadoleszcencére” (SINUS 1984). Mindkét összehasonlító tanulmányból világosan kiderül, hogy az ifjúsági életszakasz hagyományos és megváltozott szociokulturális „modellje” közé a történelmi választóvonalat a '60-as évek vége és a '70-es évek eleje tájékára kell tennünk.

A gyermekkor nemcsak később vált a kutatás tárgyává a szociológiában, mint az ifjúság, hanem sokkal kevésbé is vizsgálták szociológiai módszerekkel. Egyébként mind a gyermekkor, mind az ifjúság szociológiai elemzését erősen befolyásolták a társadalomtörténeti kutatások (Giehler-Lüscher 1975). Miután „A gyermek szerepe” (Lüscher 1975) című művet történeti társadalomkonstrukciónak ismerték el, szabaddá vált az út az előtt a kérdésfeltevés előtt, hogy mennyire nyomja rá a bélyegét a szülőknek és a nevelőknek a gyermekkorral alkotott elképzelése a családi életre és a nevelésre. Ezzel az inkább szocializáció-elméleti tematikával egyidejűleg összekapcsolódott a „szociálpolitika a gyermekért” problematika (Kaufmann-Lüscher 1979; Lüscher 1979), ami azt jelenti, hogy nemcsak a szülők szemszögéből kell megfogalmazni, mi a jó a „gyermek számára” hanem a gyermekek észrevételeit és érzéseit is figyelembe kell venni. Egyébként ezek a programadó kezdeményezések csak kevésbé vezettek a gyermekkorra vonatkozó empirikus vizsgálatokhoz, miközben a gyermekkort empirikusan a jóléti vizsgálatok részeként közelítették meg. Itt elsősorban a „gyermek-survey-re” (Lang 1985) utalunk. Az egyes vizsgálatokban az utóbbi időkben a környezetorientált fejlődépszichológiával is kapcsolatot teremtettek. Így elemzi például egy hosszú távú berlini vizsgálat a hasonló korúak kapcsolatainak befolyását az iskoláskorú gyermekek társadalmi képességeire a terepkutatás eszközeivel (Krappmann-Oswald 1983; Oswald-Krappmann 1988). Nagyon hiányzik a kutatás az etnográfia területén, különösen a gyermekkor és a nevelés családon belüli mindennapi jelenségeinek vizsgálata (Zeiber-Zeiber 1987).

1.4 KULTÚRATUDOMÁNYI TRADÍCIÓ

A gyermekkorhoz és az ifjúsághoz kapcsolódó „kulturális szokások” a tradicionális társadalmakban hosszú ideje a néprajz kutatási tárgyát képezik. Eszerint a hagyomány szerint a gyermekek játékaikat és dalait, az életpálya rituális elemeit – mint pl. a születés, a keresztelő vagy a pubertás – és az ezzel együttjáró avatási ceremóniákat vagy az életkorhoz kapcsolódó tárgyi kultúrát – elsősorban a játékszereket és a gyermekruházatot – gyűjtötték és kommentálták. A jelenkori empirikus kultúrakutatásban (vö. pl. Ludwig Uhland Institut, Tübingen) új értelmezésben él tovább a korábbi néprajzi kutatás a gyűjtés és a leírás iránti érdeklődése. Az érdeklődés tárgyai most a modern mindennapi kultúrák jelenségei (popular culture), mint a médiák, a számítógép, a kommerciális gyermekkultúra, ifjúsági szubkultúrák kulturális és öltözködési divatja stb.

Mindez számos ponton érintkezik a társadalomtudományi és társadalomtörténeti gyermekkor- és ifjúságkutatással.

A nyugatnémet és általában a nyugat-európai ifjúságkutatással összecsengtek a birminghami egyetem „Centre for Contemporary Cultural Studies” (CCCS) tanulmányai, melyekben az ifjúsági szubkultúra csoportstílusainak – különösen a munkásfiatalok körében – történetét és jelenét vizsgálták, és értelmezték újra az '50-es és a '80-as években (Willis 1979; Willis 1981; Clarke 1979; Hebdige 1979; Brake 1979). Olyan ifjúsági csoportstílusokat vizsgáltak, mint a rockereké, a skinheadké vagy a punkoké. Súlyponti kérdéseik voltak: hol és hogyan helyezkednek el ezek az ifjúsági szubkulturális csoportstílusok az innovatív autonómia és a piac által diktált divat között? A kulturális és ritualizált tiltakozások társadalompolitikai értelemben vett ellenállások hordozói-e? Van-e rejtett összefüggés a fiatalok szubkulturális stílusai és az osztályspecifikus tradicionális kultúrák között? Betölthetnek-e ezek a csoportstílusok szociokulturális reprodukciós funkciókat? (Például a tradicionális, de már hanyatlással fenyegetett férfias munkáskultúra értékeinek áthagyományozását.) Kérdésként vetődött fel az ilyen stílusok és a társadalom nyilvános viszonya. (Bizonyos agresszív stílusok, például a futball-rajongók, a „Rowdies”-ek elleni erkölcsi kampányok vizsgálata.) A '70-es évek óta a nyugat-német ifjúságkutatás kulturális elemzésekkel foglalkozó szárnya az angol szubkultúrakutatás hatása alatt állt (Hartwig 1980; Fischer és mások 1982; Becker–Eigenbrodt–May 1984; Lindner–Wiebe 1985; May 1986; Breyvogel–Krüger 1987; Baacke 1987). Hasonlóan intenzív volt a befogadás más nyugat-európai országokban (különösen Hollandiában) is. Összességében az ifjúságkutatás ezáltal fontos ösztönzéseket kapott az ifjúságspecifikus stílusok és csoportkultúrák valós szociálökológiai és területi (regionális) tényezőinek figyelembe vételéhez.

1.5 TÁRSADALOMTÖRTÉNETI KUTATÁSI TRADÍCIÓ

A társadalomtörténeti gyermekkorokutatás témájával foglalkozó munkák a '70-es évek óta bizonyos kedveltségnek örvendtek, különösen ha a család társadalomtörténetével összefüggésben végezték ezeket (Aries 1975; Shorter 1983; de Mause 1977; Weber–Kellermann 1979; Hardach–Pinke–Hardach 1978; Hardach–Pinke 1981; Hermanns 1987; Schlumbohm 1983; Rutschky 1983; Sieder 1987). A gyermekkor és a családkutatás középpontjában a nagy történeti korszakokban kirajzolódó fejlődésívek megragadása áll, részben a francia történelemkutatás az Annales-iskolájához kapcsolódóan. Az érdeklődés fő iránya a feudális és az ipari társadalom közötti átmeneti korszakra irányult (a 16-18., 19. század).

A vizsgálatok rámutatnak a történeti gyermekkorokutatás fő hiányosságaira. Hiányoznak a közelmúlt és a jelen gyermekkortörténeti vizsgálatai. A német császárság időszakának vonatkozásában az utóbbi időben némi változás figyelhető meg, de itt is főleg a munkásgyermekre irányul a figyelem (Seyfahrt–Stubenrauch 1985; Saul–

Fleming 1982; *Sieder* 1984; *Sieder* 1986; *Behnken–du Bois–Reymond–Zinnecker* 1989). Közel sincs ennyire feltárva az 1920 és 1970 közötti időszak. A szervezett történeti kutatás szempontjából a múzeológusok fáradozásai a hiány pótlására nem elegendők ezen a területen, bármilyen érdekesek is az egyes kiállítások és publikációk (*Stadtmuseum München* 1987; *Historisches Museum Frankfurt* 1984; *Arbeitsgruppe Päd. Museum Berlin* 1981; *Neue Gesellschaft für Bildende Kunst* 1981). Ugyanez érvényes a neveléstudomány, a kultúra és a társadalomtudomány képviselőire is, akik ellenére, hogy nem történészek, megkísérik a közelmúlt gyermekkor-történetének felrajzolását Németországban (*Preuss–Lausitz* és mások 1983; *Rolf–Zimmermann* 1985; *Büchner* 1985). Hasonlóan nincs feltárva például:

- a demográfiai átmenet jelentősége a gyermekek világa szempontjából a 20. század első évtizedeiben,
- a gyermekekkel való együttlakás története (*Niethammer* 1979; *Teuteberg–Wischermann* 1985) és az utcagyerekek státuszából a családi köteléken belüli gyermek státuszába lezajlott átmenet története (*Schlumbohm* 1981),
- a családi nevelés modernizálódása a pedagógiai és társadalmi mozgalmak révén különösen a 20. században,
- a történeti gyermek-generációk genezise a 20. század folyamán a család, a nevelésügy és a mindennapi kultúra mentális és technológiai „modernizálásának” diktátuma alatt.

A történeti ifjúságkutatás, amely nem csak újraértelmezi a múlt ifjúságára vonatkozó ismereteket és felfogásokat – és ezáltal nem szakítja el a hagyományok és a tradíciók szálaikat, hanem új adatokat is vizsgál – csak az utolsó évtizedben vált néhány nevezetes monográfia és tanulmány révén ismertté. Ez érvényes a második világháború utáni nemzedék történetére. Így van ez a német ifjúsági mozgalom történeténél is. Mind a polgári, mind a munkás-ifjúsági mozgalomról alkotott képet egészen napjainkig az érdekek és az élettörténet által befolyásolt hagyományápolás jellemzi. Csak a legfiatalabb kutatói generáció helyezi az ifjúsági mozgalmat a tárgyhoz kapcsolható társadalmi és kultúrtörténeti kontextusba (*Götz von Olenhausen* 1987; *Hellfeld* 1987; *Koebner–Janz–Trommler* 1985; *Musial* 1982; *Neuloh–Zilius* 1982; *Stambolis* 1982). De még mindig hiányzik a nyitás az ifjúsági mozgalmak nemzeti történetírása mellett Nyugat- és Kelet-Európa, illetve a további ipari államok ifjúsági mozgalmainak összehasonlító történetírása irányába (*Dowe* 1986; *Gillis* 1980; *Braungart* 1984).

A fiatalok társadalmi mozgalmainak, valamint a politikai és kulturális téren hatékony ifjúsági generációk történeti feldolgozásánál még hiányosabb a fiatalok társadalmi csoportosulásaira – általában vagy specifikusan – jellemző hosszú távú fejlődési ívek társadalomtörténeti leírása (*Mitterauer* 1986). Még leginkább a nemzeti ifjúság-koncepciók kialakulásáról tájékozódhatunk (pl. *Roth* 1983; Németország vonatkozásában). Ezzel szemben kevésbé ismert az ipari tanulók és a segítő családtagok közelmúltjának, valamint a lányok szocializációjának története a 20. században, a fiatalok családi

„házasításának” folyamata stb. Fontos lenne továbbá a politikai-történeti ifjúsági generációk hagyományos elemzését (*Muchow* 1959; *Fogt* 1985) mentalitástörténeti kutatásokkal (*Reulecke* 1987) megalapozni és módszertanilag kiegészíteni.

A Német Ifjúsági Mozgalom Archivumának Burg Ludwigsteinben történt újjáépítése után és az archívum gyűjtőtevékenységének „Németország Ifjúsági Kultúrájának Archivumává” való kibővítésével esélyt látunk arra, hogy a németországi ifjúsági mozgalmak területével foglalkozó kutatás tudományos jellege megerősödjék. A kutatás a háború utáni ifjúság ellátási és foglalkoztatási problémáira, továbbá az 1945 utáni politikai szocializációra és ennek kudarcaira fog koncentrálni. A szervezeteknél és az ifjúsági munka egyéb hordozóinál megfigyelhető a saját történetük iránti fokozódó érdeklődés.

Valamelyest más a helyzet a paraszti-vidéki ifjúság kutatásánál, vagyis egy olyan életformáénál, mely e század közepéig a fiatalok többségének sajátja volt (*Mitterauer* 1986). Ezen a területen már régóta viszonylag szoros együttműködés áll fenn a történelem, a néprajz és a szociológia között. Az újabb példák közül egy sváb faluról készült esettanulmányt említünk (*Herrmann* 1984; *Gestrich* 1986; *Mutschler* 1983).

2. MEGALAPOZOTT FELTÉTELEZÉSEK A GYERMEKKOR ÉS AZ IFJÚSÁG JÖVŐJÉRŐL

A második részben a gyermekkor és az ifjúság lehetséges fejlődési vonalait kívánom körvonalazni. Ez olyan kezdeményezésnek is értelmezhető, mely kutatási problémák és kutatási projektek kifejlesztését szorgalmazza. A jobb megértéshez a társadalom strukturális változásának három, számomra meghatározó jelentőségű tendenciáját sorolom fel a gyermekkor és az ifjúság jövőjének megfogalmazása szempontjából. Kiindulási pontom, hogy a jövőben is érvényesülnek a társadalmi struktúra következő fejlődési trendjei:

1. A nyugat-európai országok társadalmainak gazdagsága a magas termelékenység bázisán tovább fejlődik és folytatódik a jólétnek a lakosság viszonylag széles köreire való kiterjesztése vagy legalábbis nem szenved drámai törést. Jelszó: „az intenzív tömegfogyasztás társadalma.”

2. A szolgáltatói szektor erősödése fennmarad. Jelszó: „szolgáltatói társadalom” (*Gershuny* 1981; *Joerges* 1981; *Gross* 1983).

3. Az a fajta munkalehetőség, amely a történelmileg kialakult keresői tevékenység intézményesült rendszerét kínálja, egyre jobban zsugorodik. Jelszavak: „a munka társadalmának válsága” és a „flexibilis alulfoglalkoztatottság” rendszerének kialakulása (*Beck* 1986).

2.1 A GYERMEKKOR ÉS AZ IFJÚSÁG AZ ÉLETPÁLYA KIALAKÍTÁSÁNAK ÉS A BIZONYÍTVÁNYOK MEGSZERZÉSÉNEK KÉNYSZERE ALATT

A gyermekkor és az ifjúság további fejlődését mértékadóan az fogja meghatározni, hogy az egyéneket ezekben az életszakaszokban arra ösztönzik, hogy akkora kulturális tőkét (Bourdieu 1983) szerezzenek meg maguknak, amekkorát csak lehet. Ennek alapjául az a hosszú távú megfigyelés szolgál, hogy egyre több társadalmi csoport törekszik arra, hogy a társadalmi pozíciókat úgy örökítse át, hogy a gyerekeknek és a fiataloknak más gyerekekkel és fiatalokkal konkurenciaharcot kelljen folytatniuk a kulturális források elsajátításáért (Bourdieu 1982; Zinnecker 1986). A kulturális tőke elsajátítása elsősorban életpályák kialakításában és privilegizált „címek” megszerzésében valósul meg (Bourdieu–Passeron 1971; Bourdieu–Boltanski 1981). Az életpályák rendszerében való részvétel és a mindenfajta címek viselése a fiatalok és a családok részéről általánossá válik, a rendszer maga kiszélesedik és differenciálódik. Az iskolázottság révén megszerezhető címeken és életpályákon kívül megnövekszik az olyan címek és életpályák jelentősége is, melyek a szolgáltató társadalom szabadidő- és fogyasztási szféráiban honosak. Ilyenek például: sportkarrier, iskolán kívüli diplomák különösen kreatív képességekről, pl. a médiák világában vagy exponált kereskedői szerepek a divat területén stb.

2.2 A CÍMEK MEGSZERZÉSÉÉRT ÉS A KARRIER KIÉPÍTÉSÉÉRT FOLYTATOTT KONKURENCIAHARC MINT AZ IFJÚSÁG MEGHOSSZABBÍTÓJA

A családoknak és a fiataloknak a kulturális címek megszerzéséért folytatott konkurenciaharc elősegíti ennek az életkornak a kitolódását a harmadik évtizedbe. Ahhoz, hogy a kulturális tőke átadható legyen a következő generációnak, investálni kell a fiatalok képzésébe és személyébe. Minél több időt, illetve munkaidőt szán a szülői ház, illetve az intézmények arra, hogy a fiatalok magukévá tegyék a kulturális tőkét, és a címek révén biztosítsák helyüket a társadalomban, annál előnyösebb helyzetbe kerülnek a fiatalok a társadalmi térben lezajló pozícióharcokban. A gyermekkor (és az ifjúság) modernizált feltételei között az időtényezőnek döntő és újszerű szerepe van. Ez magyarázza azt a régóta érvényesülő tendenciát, hogy meghosszabbodik az utódok „reproduktív ideje”. A társadalmi disztinkció hatékony eszközének mutatkozik annak az időnek a hossza, melyet a kulturális örökség elsajátítására (inkorporálására) tervszerűen fordítanak. Ha a fiatalok számára bizonyos képzési idők általánossá válnak és egyidejűleg azok más társadalmi csoportok részére is normává és „standard idővé” lesznek, létrejön a disztinkciókényszer, hogy a saját utódnak pótlólagos vagy extra időt biztosítsanak a kulturális tőke megszerzéséhez.

2.3 A FIATALOK ELHELYEZKEDÉSE A TÁRSADALMI TÉRBEN MINT A „KULTURÁLIS FRAKCIÓ” RÉSZE

Azáltal, hogy a gyermekkor és az ifjúság átítatódott a kulturális életpályákkal és címekkel, ezek az életszakaszok a társadalmi térben közelebb kerülnek a „kulturális frakciókhoz”, vagyis azokhoz a csoportokhoz, melyeknél a kulturális források túlsúlya együtt jár a gazdasági szféra bizonyos korlátozottságával. Ez összeköti ezeket az életszakaszokat a felnőtt társadalom bizonyos társadalmi csoportjaival, különösen a kultúra előállítóival és közvetítőivel (nagypolgári és kispolgári értelmiség). Az embernek életstílusa, szabadideje és kiforrott véleménye van magáról és a társadalomról, de el van vágva a hatalom és a gazdaság centrumaitól. Ezt az életstílust és világnézetet „kulturizmusnak” nevezem.

A „kulturizmus” a gyermekkorban a szépérzék fokozott fejlesztését jelenti. Ezt az életszakaszt – a kulturálisan előképzett és egyúttal szinte hivatásos „kultúrunkássá” tett anyák támogatásával és vezetése mellett – a játék, a fantázia és az esztétika uralja. A legkülönbözőbb korú gyermekek a legtöbb időt festéssel, zenével, tánccal, irodalommal, drámajátékkal, korábban exkluzív jellegű sporttal (tenisz, hegymászás) és más kulturális jellegű hobbival töltik. A „demonstratív henyelés” (Veblen) formáját élék meg, helyettesítve az erősen elfoglalt szülőket és modellálva az egykori ápolt és privilegizált polgári gyermekkor ideálképét. A „kulturizmus” az ifjúsági életszakaszban még politikai-társadalmi dimenzióval is bővül, így az ifjúsági kultúra kiteljesedését, az alternatív életformák kipróbálását, a társadalmi tiltakozó mozgalmakban való részvételt jelenti (Raschke 1985). A kibővített ifjúsági életszakasz a polgári nyilvánosság új formáit követeli meg, és egyben elő is segíti ezt. A kommunikatív cselekvés, az emberekkel való érintkezés és a szimbólumokkal való bánásmód diszkurzív jellege itt előnyt élvez a célirányos cselekvés instrumentalizmusával szemben.

Várható, hogy eme életszakasz alakításában a jövőben az alábbiak fognak fontos szerepet játszani:

1. Az ifjúság mint kulturális újíto – a nagypolgári értelmiség „ifjúságmítosza” (Koebner és mások 1985) új, progresszív köntösben.
2. Az ifjúság mint iskolai és képzési életpálya valamennyi lakossági rétegben elterjed, ez korábban a privilegizált gimnazista fiúk és egyetemisták szerepe volt.
3. Az ifjúság mint szabadidő- és fogyasztói kultúra – azaz az ifjúságfogalom korábbi hedonisztikus, férfias proletár elemeinek kiszélesedése.

2.4 A FOGLALKOZTATOTTAK TÁRSADALMÁNAK VÁLSÁGA ÉS AZ IFJÚSÁGI MORATÓRIUM MINT AZ ALULFOGLALKOZTATOTTSÁG RENDSZERÉNEK RÉSE

A másik hajtóerő, amely az ifjúsági életszakasz meghosszabbításának irányában hat, a foglalkoztatottak társadalmának válsága. A keresői tevékenység zsugorodása történetileg először az ifjúsági életszakaszt befolyásolja (Grootings 1983). A '60-as évekig az ifjúságot egyértelműen a foglalkoztatottak társadalmába vezető bekapcsolódási szakaszként jellemezhetjük (Schelsky 1957). A fiatalok 80%-a 14 évesen hagyta el az iskolát, és mint ipari tanuló, ifjúmunkás vagy segítő családtag kezdett el dolgozni. Időközben a képzési rendszer a munkaszervezetek és az azokban gyökerező ifjúsági munka utódszervezeteként működött. Ez nem jelenti azt, hogy az ifjúsági életszakasz a jövőben mentes lesz a kereső tevékenységtől. Az ifjúsági moratóriumban növekvő mértékben lehetőség lesz arra, hogy „nem-standardizált felhasználási normákkal” használják ki a „flexibilis alulfoglalkoztatottság” (Beck 1986) kiterjedt rendszerét. A munkaerőpiac szürke zónájában dolgoznak mellékesen az egyetemisták, éppúgy mint a tanulók, a pályakezdők, az alternatív gazdaság követői vagy a munkanélküliek. A meghosszabbodott adolescencia strukturális tartóoszlopa a jövőben az alábbi intézmények intézményes triászán nyugszik:

1. a képzési rendszer
2. a szabadidő rendszere
3. a flexibilis alulfoglalkoztatottság rendszere.

A fiataloknak a jövőben e három cselekvési területen való szinkron részvétellel kell társadalmi identitásukat és életvezetésük stabilitását megvalósítani.

A fiatalok történeti kiválása a keresői tevékenység rendszeréből az ifjúság társadalmi ellenőreinek személyében is változást jelent (Zinnecker 1987). Itt is érvényes: a fiatalok a gazdasági felnőtt frakció kezéből átkerülnek a kulturális felnőtt frakció kezébe. Várható, hogy – ideológiai síkon – kritikussá fog növekedni a munka társadalmának elveitől való távolság. Ezzel szemben kevésbé valószínű, hogy a munka értékei általában leépülnének (Neidhart 1987; Fuchs–Zinnecker 1985). A munka orientációja sokkal inkább kiterjed majd más területekre is, és ezáltal pluralizálódik: így a tanulást és a fogyasztást is munkának fogják tekinteni, a munkához való viszony absztraktabbá, egyfajta generalizált teljesítményhajlammá válik. A keresői tevékenység különösen a férfiaknál elveszti áthagyományozott monopolhelyzetét. A privát lét és az önmegvalósítás konkurens motívumként lép fel (Kmieczak 1976).

2.5 ISKOLASZERŰ TANULÁS AZ ISKOLÁN BELÜL ÉS KÍVÜL

Az utolsó évtizedeknek a jövőben is folytatódó nyilvánvaló változásai közé tartozik az, hogy gyermek- és ifjúságkorban fokozódik az iskola szerepe. Ez a magától érthetődő tény nem terelheti el figyelmünket ennek a folyamatnak a kevésbé szembe-tűnő elemeiről. Így például a képző intézmények nem élveznek monopóliumot a gyermekkor és az ifjúsági moratórium kialakításában. Ellenkezőleg; kiindulhatunk abból, hogy befolyásuk csökken az ifjúsági moratóriumok általános elterjedésével. Jelentőségük csökkenését beláthatjuk, ha összehasonlítjuk a gimnázium és az egyetem mostani szerepét a múlt polgári-férfi ifjúságának életében játszott domináns szerepével. Ez a jelentőségcsökkenés természetesen a képzési címek szélesebb hozzáférhetősége révén bekövetkezett nivellálódásának következménye, illetve annak, hogy némely képzési intézmény a kereső tevékenység szempontjából élethosszig váróteremmé és tolató-pályaudvarrá alakult át. A másik oldalon nem szabad lebecsülnünk a hatás mélységét, amely a gyermekkor és az ifjúság nagymérvű iskolázottsága révén alakult ki. Gondoljunk csak arra, hogy az iskolán kívüli tanulás egyes lehetőségeit is a didaktika és a tanítás mértékei szerint építik fel, ilyen például a zongoratanítás, a tűzoltótanulók kiképzése vagy az edzés a sportegyesületben.

A gyermekkorra az jellemző, hogy az iskolázás történetileg rák módjára, hátrafelé fejlődött ki az iskolakezdéstől a családi gyermekszobáig: az iskolaelőkészítőtől a kisgyermek tanításán át, a „baby-iskolán” keresztül a megszületés előtti időszak didaktikájáig. Az iskolaidő visszafelé való meghosszabbítása annak a konkurenciakényszernek a következménye, hogy a kulturális tőke megszerzése már a gyermekkorban kezdődjék meg a gyermekek számára, ne vesszen kárba idő, és jól ki lehessen használni a viszonylag csekély anyagi forrásokat (pl. a kispolgárok esetében). A gyerekek családon belüli iskolázásáról is beszélhetünk, ez a '70-es évek elején kezdődött az anyákhoz intézett hangzatos felhívással, hogy képezzék ki magukat baby- és kisgyermek-tanárnővé (Büchner 1985). Gyermekkulturát, a Bildungsbürger jellegű polgári szülői ház fészekmelegét megtanulható formában ajánlották utánzásra a kispolgári és a munkásnyák számára. A képzési idő mesterségesen visszafelé történt meghosszabbítása arra utal, hogy a gyermekkor túlterhelése, az életpálya- és tanulási feladatokkal való ellátása a jövőben is napirenden lesz.

2.6 A FELGYORSULT ÉS LELASSULT ÉLETIDŐ KETTÓS MOZGÁSA

A „képzési munka” korai gyermekkorba való tervszerű előrehozatala ennek az életszakasznak a megváltozását, az élettörténet szempontjából nézve „meggyorsítását” jelenti („*The hurried child*”, Elkind 1981). A másik irányú mozgásról fentebb beszéltem: ez a gyermekkor és az ifjúság moratóriumának meghosszabbodása. Ezeket együttesen

szemlélve ennek az életformának egy jellegzetes kettős mozgásformáját figyelhetjük meg, ami a jövőben még tovább fog fejlődni: a gyermekkor és az ifjúság egyidejűleg „siet” és „késik”, „felgyorsul” és „lelassul” (Zinnecker–Molnár 1988). A belépés a főfoglalkozású keresői pozícióba általában későbbre tolódik, a felnőtt lét cselekvési lehetőségei pedig a korábbi életkorokba csúsznak előre. A társadalmi fejlődés mindkettőnek kedvez: vagyis legyünk korán nagykorúvá, vállaljunk részt önállóan a fogyasztásban és a felnőtt társadalom életmódjában, de minél később találjuk meg a saját helyünket a munka világában, a folyamatos keresői tevékenység keretei között. Az önálló (kultúra-)fogyasztókra szükség van, a keresői tevékenység keretében felkínált munka-lehetőségek ritka.

2.7 A GYERMEKKOR ÉS AZ IFJÚSÁG PIAC ÁLTAL TÖRTÉNŐ ELLENŐRZÉSE

A gyermekkor és az ifjúság korai önállóságát ezeknek az életszakaszoknak az ellenőrei, a szabadidő- és a kultúraipar közvetítik. Ezek közvetetten és piacorientáltan ellenőrzik a gyermekkort és az ifjúságot. Az áruk és a szolgáltatások piaca a vevő és az eladó egyenlőségének és szabadságának formális elvén alapul. A gyermekkor és az ifjúság új ellenőrei ennek következtében a fiatalok – a hagyományos társadalmi és pedagógiai csoportképződésekkel és függőségekkel szembeni – emancipátoraként lépnek fel. A maguk részéről hozzájárulnak a pedagógiailag védett gyermekkor és ifjúság megszűnéséhez (Gillis 1980; Trotha 1982). Ebből a szempontból hosszú távú tendenciákkal számolhatunk (Rolff–Zimmermann 1985; Hengst 1981, Baacke 1984) az alábbi területeken:

- a fiatalok részesedése a felnőtt társadalom mindennapi élvezeteiben (például az élvezeti szerek, mint alkohol, drogok, cigarettázás vagy gyógyszerelés),
- a szolgáltatások önálló igénybevétele (pl. turizmus),
- a fiatalok biztatása saját testi és lelki állapotuk korai önmenedzselésére (testápolás, az étlap összeállítása nem csak az édességek terén).

A gyermekeket és a fiatalokat hosszú távú piaci érdekek szolgálatában már korán vevőknek és fogyasztóknak kiáltják ki. A fiatalok (mint piaci szakértők) ízlésformálása már egészen fiatal korban elkezdődik, sokkal előbb, mint hogy valós és önálló vásárlási döntéseket hoznának. Ez a jelenség az előrehozott kulturális szocializáció része.

A modernizált gyermekkor és ifjúság elve tulajdonképpen azt a szándékot takarja, hogy a fiatalabbakat korán kiemeljék szűkebb, meghitt környezetükből (Zeiber 1983), és szembesítsék a képzés és a fogyasztás helyi sajátosságoktól idegen, generalizált cselekvési szabályaival, amelyek a szülői háztól különböző kulturális kódoknak engedelmessé válnak. Ebben az újszerű kontrollrendszerben az a törekvés él, hogy a fiatalokban korán kialakítsák az önálló – vagy legalábbis félig autonóm – cselekvést. Ez lehetővé

teszi a „hosszú pórázra eresztett” ellenőrzést a korábbiakkal, vagyis a családi szociális miliő színterén zajló szoros vezetéssel és állandó felügyelettel szemben (Zeiher 1988).

A gyermekek és fiatalok direkt, az idősek általi ellenőrzése helyébe az utódok ellenőrzésének az indirekt elemei lépnek be. Néhány példa:

- a közvetlen élettérben található személyek visszaszorulnak a távolabbi cselekvési horizont személyeivel szemben (pl. mint „példaképek”, a mindennapok őrei) (Krumrey 1984; Zinnecker 1987),
- a gyermeki és az ifjúsági magatartásmódokat „láthatatlan kezű” ellenőrök irányítják és felügyelik (közlekedési rendőr helyett közlekedési lámpa, helyi felvigyázók helyett tanácsadók a médiákban),
- a mindennapi, a szociális miliőhöz szabott magatartásellenőrzést tendenciaszerűen olyan ellenőrzési eljárások váltják fel, melyek hosszabb életszakaszok felügyeletét és ezek eredményeinek a szemmel tartását célozzák meg („Mit csináltál ma az iskolában?” helyett „Jó az év végi bizonyítvány?”).

2.8 KORAI BIOGRAFIZÁLÓDÁS

A gyermekkor és az ifjúság új ellenőrei kevésbé folynak bele a permanens és helyszíni idegenellenőrzésbe, mint ahogy ezt a korábbi idők pedagógiai és szociális miliőjéből származó ellenőrök tették. Inkább arra építenek, hogy időben belsővé váljon az önelőrzés. [„Az idegen kényszertől a belső kényszerig”, ahogy Elias (1939–1977) jellemezte már a ’30-as évek végén a magatartás irányításának ezen általános tendenciáját a civilizációs folyamaton belül]. Az önállósodás egyik aspektusa: a gyerekeket és a fiatalokat korán be kell vonni saját életpályájuk alakításába, és az életrajz szempontjából döntő kérdésekben az együttdöntés jogát meg kell adni nekik. A korai biografizálódásnak ez az előrehaladott folyamata (Fuchs 1983) azt feltételezi, hogy a pályaválasztási tanácsadás iránt a gyermekkorban és az ifjúkorban növekedni fog az igény. A gyerekek és a fiatalok nemcsak a mindennapi „életvitel” témáiban vitaképesek (Ferber 1981), hanem megtanulják az identitás- és életpályavíták retorikáját is (Ziehe–Stubenrauch 1982). A gyermekeknek és a fiataloknak az a képessége, hogy a jelenlegi és az eljövendő életpályájukkal kapcsolatban véleményt nyilvánítsanak, még növekedhet is. Az ’50-es évek fiataljaihoz képest a ’80-as évek fiataljai retorikailag és pszichológiailag rendkívül iskolázottak (Zinnecker 1985).

Az életpálya individualizálódása következtében a gyermekek és a fiatalok korán szembesülnek a kudarcrizikóval (Hurrelmann és mások 1985). Sőt, már részt vesznek a társadalomirányítás individualizálásában is, ami abban áll, hogy az egyének hozzájárulnak kvázi rugalmas életpálya-tervezésükkel a felnőtt társadalom válságainak és problémáinak kezeléséhez. Éppen a fiatalokat szólítják fel arra, hogy ügyes életrajzi „lavírozással” mérsekeljék a képzés és a munka világában a helykeresés és az utódlás problémáit.

Az újkeletű élettrajzi mobilitás egy másik aspektusa: az iskolára, képzésre vagy hivatásra irányuló, életpályára kiható döntések megfordíthatók. Ezzel ismét egy hajdani polgári privilégium terjed szét valamennyi társadalmi csoport normál élettrajzában, vagyis hogy „biográfiai kitérők”, identitásválságok, az időből való kilépések integrálhatók az ifjú életszakaszba anélkül, hogy végleges csődöt jeleznének. A fiatalok ezáltal gyakrabban és könnyebben tudnak centrális intézményt váltani, és ezúton bizonyos függetlenséget is nyernek. Csak egy egyszerű példa: az iskolai és az egyetemi tanulmányok megszakítása.

Mivel bizonyos pályafutások kényszerűsége alábbhagy, megnövekszik az igény a szülők és a gyermekek között a kívánatos életpálya „kialkudására” (Büchner 1983).

2.9 A POSZTADOLESZCENCIA ÉS AZ IFJÚSÁGI MORATÓRIUM DIFFERENCIÁLÓDÁSA

Kirajzolódik annak lehetősége, hogy a harmadik évtizedben intézményesüljön egy saját élettörténeti szakasz, melynek központi motívuma a főhivatású keresői tevékenységhez vezető fázisban való „lavírozás”. Az ifjú életszakasz differenciálódik. A klasszikus ifjúkor, ami kb. 15 évtől 20 évig terjed, az élettörténet szempontjából fontos „kiegészítést” kap, egy további társadalmilag szabályozott életszakaszt, amely az ifjúkor és a felnőttég között helyezkedik el. Növekvő számban lépnek át a fiatalok egy következő ifjúsági utószakaszba, ami a harmincas éveket határozza meg. Az USA-ban ezt a jelenséget a „postadolescence” fogalommal jelölték (Keniston 1970, Zinnecker 1982). A fő jellegzetessége, hogy (még) nem alakult ki stabil integráció a főfoglalkozású keresői tevékenységhez. A posztadoleszcencia fiataljai az alulfoglalkoztatottság rendszerében lavíroznak. Jellemző még a korlátozottabb felelősség olyan standard intézményekkel szemben, mint a család és a politikai rendszer. A „klasszikus” ifjúsági státuszhoz képest a posztadoleszcencék önálló polgárok, akik felnőtt jogaikat minden tekintetben gyakorolhatják. A posztadoleszcencia megjelenésével új társadalmi szabályozó kerül előtérbe. A felnőttletet a kulturális, politikai és fogyasztói szférában való kompetens részvétel jelenti, és nem a keresői tevékenység mértéke, vagy még kevésbé a régebbi kritérium (Mitterauer 1986): a házasság és a családalapítás. A „posztadoleszcencia” (vagy hívják bárhogyan) élettörténeti és társadalmi kulcsszerepétől várhatjuk, hogy meghaladottá teszi a vitát arról, hogy vajon itt a személy és a társadalom szempontjából kívánatos közbeeső életfázisról van szó vagy a munka társadalmának válsága révén kialakult szükséghelyzetről (Baethge 1986).

2.10 A BELSŐ VILÁGKÉP NÖVEKVŐ JELENTŐSÉGE

A gyermekkor, az ifjúságnak és az utóifjúságnak a hagyományos kulturális rendektől és kötöttségektől való megszabadítása átmenetet teremt a kívánatostól a lehetségeshez a tekintetben, hogy mit lehet megtenni az egyéni életben és társadalmi vonatko-

zásban. A fiatalabbak fokozottan utópikus reményeket vagy ellenkezőleg; apokaliptikus félelmeket vetítenek önmagukra, életpályájukra és a társadalmi jövőre (Helsper 1987). Ugyanezt mondhatjuk el a felnőttekről is. A gyermekkor, az ifjúságra és az utóifjúságra ki nem élt vágyakat, alkalmanként katasztrófális félelmeket vetítenek ki. Általában érvényes az, hogy a keresői tevékenység és a családi élet kötelékeibe befogott felnőttek hajlamosak arra, hogy kivetítsenek ilyen vágyakat és félelmeket minden – a munkától és a társadalmi kötelezettségektől mentesített – életkori csoportra (ide tartozik az öregkor is). A gyermeki és az ifjú vágyak és félelmek határainak eltörlése az előrehozott fantáziacselekvésre utalt felnőtt csoportoknál kulturális és pedagógiai szempontból központi problémát jelent. Hasonlóan kemény próba előtt áll a gyermekek és a fiatalok „valósághoz igazodó” újfajta betagozása, az önmenedzselés. Egyidejűleg a korlátok felszámolásának motorja lehet az elvi politikai-társadalmi másként gondolkodás (dissent) kialakulásának és a fiatalabbaknak az utópikus-idealizált alapvető opozícióban való részesedésének.

2.11 A FIATALOK ÉS AZ ÖREGEK KÖZÖTTI GENERÁCIÓS ELLENTÉT ÉS A HATALMI EGYENSÚLY JÖVŐJE

Tisztán demográfiailag nézve a kérdést a gyermekek és a fiatalok jelenleg és a jövőben a vesztes oldalon állnak. Az ifjúság és az öregek számszerű viszonyában az öregek vannak többségben. Ez sejtetni engedi azt is, hogy a hatalmi egyensúly mérlege is bizonyos szempontból az idősebbek oldalára billen. Gondoljunk elsősorban a választók és a fogyasztók hatalmára: mindkettő a hatalomból való részesedésnek egy-egy olyan területe, melyben a számbeli túlsúlynak nagy jelentősége van. Ugyanúgy jelenleg az idősebbek nagy része kész arra, hogy pedagógiai szándéktól vezérelve a fiatalok fölé tornyosuljon. A gyermekek és a fiatalok hiánycikké, majd hogyanem „luxustárggyá” váltak. A fiatalok demográfiailag csökkenő súlyát egyébként a gyermekkor és az ifjúság minőségi kialakításával és élettörténeti szempontú meghosszabbításával kompenzálják. Nem kevés olyan élettér létezik, ahol már a fiatalok közvélemény-hangadóként vagy legalábbis szimpátiáhozordozóként szerepelnek. Egyeduralmuk a divat- és a mindennapi kultúra területén vitathatatlan, de nem becsülhető le politikai súlyuk sem – különösen a posztadoleszcens korúaké. Feltételezhető, hogy a jövőben ez még csak növekedni fog. Nem szabad elfelejtenünk arról a szoros kapcsolatról, mely a fiatalok és a „kulturális társadalmi frakció” felnőtt képviselői között jött létre a médiák, a kultúraipar, a pedagógiai és a szociális szolgáltatók területén. E koalíció révén kerülnek legitimációs kényszerhelyzetbe különösen a felnőtt társadalom gazdasági frakciói és a politikai hatalmi elitek. A generációk közötti tradicionális feszültségek az eddigi mikro-környezetből a nyilvánosság arénájába tevődnek át. Így a gyermekek és a szülők az ilyen konfliktusokkal a családon kívüli fórumokhoz fordulnak. A családi kapcsolatokon belüli pszichológiai feszültségeket kevésbé tekintik generációs konfliktusoknak.

Ilyen ellenségek a fiatalok számára az anonim nagyszervezetek és ezek képviselői: politikusok, rendőrök, funkcionáriusok, és a felnőttek számára a fiatalok látványos csoportjai, a nyilvános szabályszegők, mint a rockerek, a punkok, a skinhaedek, a futball-huligánok (Rowdyk).

2.12 A CSALÁDON BELÜLI KAPCSOLATOK ÁTALAKULÁSA

A fiatalok és a felnőttek között fennálló erőviszonyok különösen jól láthatóak a privát szférában. Míg a század első felében a szülők és a gyermekek között a hatalmi mérleg még egyértelműen az előbbieket, most a fiatalabbak javára billen (anélkül természetesen, hogy teljesen elnyomják). A gyermekek és a fiatalok az egész élettartam vonatkozásában korábban szereznek a szülői házzal szemben bizonyos önállóságot. A fiatalok partnerkapcsolatokat létesítenek vagy kívánnak a szülőkkel való együttműködés kötelességéből. Egyébként a családi kapcsolatokban is megjelenik a „lavírozás” stratégiája. A gyermekeket és a szülőket egymáshoz kötő kapocs rugalmasabbá válik. A fiatalabbak ezt akkor használják ki, amikor a pszichológiai és a gazdasági körülmények ezt kínálják. A szülői háztól való leválásban is teret nyer az életvezetés és az életpálya-tervezés individualizálódásának tendenciája.

2.13 A SZÜLŐK MINT PÁLYATANÁCSADÓK ÉS A PRIVÁT LOBBI

A szülők egyre nagyobb mértékben lesznek tanácsadók gyermekeik pályaválasztásánál. Ez az indirekt befolyásolás veszi át a korábbi modellek szerepét, amelyekben a szülők közvetlenül gyakoroltak befolyást a gyermekek társadalmi térben később elfoglalt státuszára – pl. birtok, üzem, kézművesi képesség átörökítésével. Ezt az individualizált támogatást szervezett lobbitevékenység egészíti ki. A szülők együttesen, nyomást gyakorló csoportként (pressure-group) próbálnak kívülről hatni a kulturális és képző intézményekre, és ezúton igyekeznek javítani gyermekeik életpálya esélyeit. Hasonlóképp várható, hogy gyermekes szülők közvetlenül vagy közvetetten (pl. a lakóhely megváltoztatásával) fejtenek ki társadalmi nyomást a gyermekes családok számára kedvező infrastruktúra minőségének emelésére.

2.14 A „TARTALÉKOKAT KÉPEZŐ” ÉS A „HOSSZÚ PÓRÁZON TARTÓ” NEVELÉS

A gyermekeik személyes pályafutásához tanácsot adó szülők csak kívülről és csak a távolból tudnak támogatóként fellépni. Arra vannak utalva, hogy korán megengedjék gyermekeiknek az önálló cselekvést, és őket hosszú távon „hosszúra engedett pórázon” vezessék. Ez érvényes a konkurencia és a kooperáció keretei között megvalósuló szülői nevelésre éppúgy, mint a képzési rendszerrel vagy a kulturális intézményekkel

kapcsolatban. A „hosszú pórázon tartó” nevelés azért lehetséges, mert kiesik az a szociokulturális kényszer, amely a családi nevelés régebbi modelljében központi jelentőséggel bírt. A szülőknek most már nem kell kínosan ügyelni arra, hogy a gyermekeket beilleszték a helyi társadalmi miliő sajátosságai és tradíciói közé. Ez annak az átalakulásnak a következménye, amely során az intim családi csoport a szolgáltatói társadalom monadikus szabadidő- és fogyasztói sejtje lett. A családi ház ezért a jövőben inkább a gyermek személyiségéhez és kulturális tanulási lehetőségeihez igazodik, semmint hogy megpróbálja a gyermeket beilleszteni a környező társadalmi miliőbe. Bizonyos szociális miliőkhöz való igazodás kitolódik a későbbi életszakaszokba, ha már kirajzolódta a lehetséges társadalmi és térbeli mobilitás körvonalai. Az várható, hogy a családban felnövő gyermekek a gyermekkor és az ifjú életszakasz lezárása után sokkal később érnek meg egy konkrét szervezeti miliő cselekvési feltételeire. Nehéz előre felbecsülni, hogy milyen intézményes helye lesz ez pl. a munkának, milyen konkrét tulajdonságok és képességek válnak majd ott szükségessé. A moratóriumok élettörténeti szempontú meghosszabbodásával valószínűleg többféle státuszútvonal lehetséges, és ehhez többszörös átképzés és újratanulás társul. A szülői ház gyermekekkel kapcsolatos elképzeléseinek korai rögződése inkább káros, mint hasznos a gyermek jövője szempontjából. Ezért tolódnak előre már a korai gyermekkorra a képzés és a munka világából azok a flexibilis kvalifikációk megszerzésére irányuló praktikák és koncepciók, amelyek révén a gyermekek „mobilak” lesznek a társadalmi térben. A családi nevelés szemmel láthatóan olyan „tartalékokat képező absztrakt nevelés” lesz, amelyet az elképzelt eljövendő szociokulturális életpálya számára terveztek meg. A gyermeknevelés eljövendő fejlődésében egy jellegzetes kettős irányú mozgást figyelhetünk meg: miközben az egyik oldalon „absztrakt” teljesítmény-kihívások sokasodnak, a másik oldalon valamelyest halványodnak a gyermekkorra vonatkozó korlátozó nevelési követelmények. Az iskola és a fogyasztás rendszerében korán kell közös felelősséget vállalni az életpálya és a címek megszerzésében, otthon ezzel szemben – összevetve a korábbi időszakokkal – pihenhetnek. A felnőtt családtagokhoz hasonlóan a családi tér a fiatalabbak számára is a szabadidő tere lesz. A családi nevelés ezáltal veszít valamennyit a gyermekek felé irányuló korábbi puritán, munkacentrikus szigorából. A gyermekekkel való belső családi érintkezés liberalizálódása és informalizálódása olyan mértékben alakul ki, amilyen mértékben a szülők lemondanak a nevelés – és ezzel együtt a fegyelmezés – feladatairól a képzési és a szolgáltató szféra intézményei javára.

2.15 A PRIVÁT LÉT ÉS A NEVELÉS FELÉRTÉKELŐDÉSE

A nevelés és a privát lét élettartalomként és életteljesítményként növekvő megbecsülést élvez. Különösen a fiatal férfiaknál szembetűnő a térnyerése. A család és a privát élettér a fiataloknál egyébként erőteljes átértékelődésen esik át. A kötelesség és a kötelesség-etika helyett az önmegvalósítás értékei állnak az előtérben. A privát lét emellett

politikai-társadalmi jelentőséget is kap. Ide tartozik például a gyermekek nevelése vagy a párkapcsolaton alapuló meghatározott életforma megvalósítása, amit az egyén részéről a társadalom jobb jövőjéhez való hozzájárulásként él meg. A család más tagjainak megbecsülése is jobban igazodik a partnerkapcsolat modelljéhez, mint a család intézményén belüli csoportközösség koncepciója. Így a gyermekek az apák és anyák számára, a testvérek pedig egymás számára individuális partnerek lesznek. A gyermekeknek elő kell segíteni szüleik önaktualizálását, és bizonyos életstílus részeként kell kezelni őket (Schulz 1983; Rerrich 1983; Beck–Gernsheim 1984). A gyermekek vállalása egyre inkább az önmegvalósítás és az életstílus-keresés motívuma lesz. Az etikai-morális megfontolások vagy a hagyományhoz kötődő kényszerek ezzel szemben háttérbe szorulnak. Gyermeket a világra hozni stílus és az individuális életprogramok egyik kérdése lesz, divatos konjunktúrák (korirányzatok) fogják befolyásolni, ezért demográfiaiilag nehezen lesz prognosztizálható. A „gyermekes család” más életformák: mint pl. a gyermek nélküli, fogyasztóképes, kettős jövedelemmel rendelkező mobil párokéval konkuráló életformává lesz. Ennek megfelelően a házasság időpontja szorosabban kapcsolódik majd a gyermekvállaláshoz (Lüscher és mások 1988). Ebben a konstellációban újkeletűek a „gyermekbarát környezet” körüli viták. A társadalomban megnyilvánuló gyermekellenesség elleni harc egy behatárolt szülői lobbis önmegvalósításának része az életstílusok egymás között vívott, általános konkurenciaharcában. Az életstílus-vitákat kiegészítik vagy helyettesítik a vallásilag motivált vagy „államilag” kezdeményezett viták a gyermek- és családtervezésről. A biológiai kötöttségek veszítettek hatóerejükből. „Családban élni” ezáltal a gyermek számára azt jelenti, hogy kedves emberekkel van együtt, akik szeretik, függetlenül a biológiai eredettől. A jövőben domináns családnagyság lesz az anya-gyermek pár. Ez a pár különböző csoportkonfigurációkban élhet: a vér szerinti apával, egy „pótpapával”, egyedül vagy más egyéb személyekkel. A gyermek a szülők szemszögéből nézve az élet szerves része maradhat, függetlenül attól, hogy van-e partnerkapcsolatuk vagy nincs (Schulz 1983).

2.16 A NEMEK SZERINTI TÖRTÉNELMI POLARIZÁLÓDÁS LEÉPÍTÉSE

Az ifjúsági életszakaszban a munka- és szülőszerepek mint a nem-specifikus munkamegosztás markáns hordozói a háttérbe szorulnak. Helyettük (a képzési rendszerekkel és az ifjúsági kultúrával együtt) olyan intézmények léteznek, melyek alapja a nemek formális egyenlősége. Az ifjúság az előfutár szerepét tölti be a poláris nemek szerinti megkülönböztetés – amely történetileg az ipari munka társadalmában alakult ki – felszámolásában. Minél jobban kitölti az életpálya egy szakaszát az ifjúsági és az utóifjúsági moratórium, ez az életszakasz annál inkább magával vonja a nemek közti munkamegosztás és a nemek szerint specializált pszichológia leépítését a későbbi életszakaszokban. A férfiak és a nők polarizált világának és identitásainak egyenmívé válását valamennyi életszakaszban megjósolhatjuk, de leginkább az általánossá váló és

meghosszabbodó ifjúsági moratóriumban. Az ifjúsági és utóifjúsági moratóriumok kibővülése a lányok és a fiatalasszonyok számára összekapcsolódik az életperspektívák és diszpozíciós játékterek szaporodásával. Fordított esetben a keresői tevékenység váltsága inkább a fiatal férfiakat sújtja, akiknek identitása történetileg az élethosszig tartó keresői tevékenységhez kötődött. A privát házimunka, a rugalmas alulfoglalkoztatottság és a főhivatású keresői tevékenység fázisai közötti lavírozás közelebb áll a női életpályák hagyományaihoz és tapasztalataihoz, és a fiatal nők számára könnyebben kezelhető, mint a fiatal férfiak esetében. A gyermekkor és az ifjúság „kulturizmusát” a lányok és a fiatal nők jobban reprezentálják. Miután a ’80-as években kiegyenlítődtek az esélyek a férfiak és a nők számára az oktatási rendszerben, nem kevés kulturális tevékenységet tekinthetünk a nők által meghatározottnak: ilyenek a privát írói tevékenység, az irodalmi közéletben való részvétel, a zenei tevékenység, az élet kérdéseiről folytatott etikai viták stb. Előre látható, hogy a fiatal nők a jövőben a „kulturális frakció” felnőtt képviselőivel koalícióban a progresszív-liberális orientációk és a szociokulturális tiltakozó mozgalmak – mint pl. a környezetvédelem és a békepolitika – hordozói lesznek.

Fordította: Klement Ildikó